

VII. BORSODI ÉS BARANYAI FALVAK ÖSSZEHALONLÍTÁSA (Kemény Istán–Janky Béla)

AZ ELEMZÉSRL ÉS A MINTÁRÓL

Az alábbiakban a Borsod-Abaúj-Zemplén (BAZ) megye községeiben élő cigány népesség helyzetét vetjük össze a Délnyugat-Dunántúl falvaiban lakó cigányok életviszonyaival.²⁹ Az utóbbi régióból elsősorban Baranya megye népessége áll érdeklődésünk középpontjában. Azonban mintánk mérete nem teszi lehetővé, hogy az elemzést kizárólag Baranya megyére szűkítsük le. Ezért a BAZ megyével történő összehasonlításokat a sok tekintetben hasonló Somogy és Zala megyék adataival összevonva is elvégezzük.

A 2003-as felmérés mintájából 396 fő él BAZ megye községeiben. A Baranya megyei falvakban lakók száma 113. Baranya, Somogy és Zala megyéből együttesen 316 fő került a mintába. A borsodi 396 személy 85 háztartásban él. Baranya megyéből 25 háztartásra vonatkozóan vannak adatok, míg a három nyugati megyéből együttesen 72 háztartás szerepel a mintánkban. A BAZ megyei adatok 9 községből származnak, a baranyaiak pedig 3 falu kérdőívein nyugszanak. Somogy és Zala megyével kiegészítve délnyugatról is 9 község szerepel a mintában.

A Baranya megyei három községből egy tekinthető kifejezetten aprófalunak. Cserdin a népszámlálás idején 352 fő élt. A KSH adatai szerint közülük 92 volt cigány/beás nemzetiségű. Az így kimutatott 26 százalékos arány is magasnak számít, azonban a környezet megítélésén nyugvó definíciónk és saját mintánk alapján nagyjából minden második helyi lakos cigány. Cserdi tehát egy kifejezetten elcigányosodott aprófalunak, bár azt is tudnunk kell róla, hogy Pécshez közel fekszik. A baranyai alminta 113 tagjából 51 lakik Cserdin. A másik két falun, Mozsgó és Vásáros-dombó népessége valamivel 1000 fő felett van, és itt alacsonyabb (Vásárosdombón egyharmad, Mozsgón pedig egytized alatt van) a cigányok aránya.

A kilenc borsodi település között kifejezetten nagyobb községek is vannak, de két 500 fő alatti aprófalun is van a mintában. Mindkét község (Hernádpetri és Szemere) a jellegzetesen aprófalvas és a megyén belül is különösen kedvezőtlen helyzetű encsi kistérségben fekszik, és mindkét helyen a lakosság többsége cigány. A négy 1000 fő alatti borsodi községből összesen 156 fő került a 396 fős megyei mintánkba.

²⁹ Janky Béla e fejezethez kapcsolódó kutatásait és az elemzés elkészítését az Oktatási Minisztérium Deák Ferenc Ösztöndíja támogatta.

A borsodi mintában a nagyobb települések között is található olyan, ahol jelentős a cigányok száma. Például az Ózd kistérségi körzetéhez tartozó Arlón a népszámlálás szerint 4123-an éltek 2001-ben, és 1218 fő volt a helyi cigány/beás nemzetiségűek száma. Mintánk adatai arra utalnak, hogy itt minden bizonnyal meghaladja az egyharmadot a cigányok aránya.

VII. 1. táblázat

A 2003-as felmérés mintájába került Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei falvak alapvető jellemzői

Település neve	Körzet	Népesség 2001. évi népszámlálás	Cigány nemzetiségű 2001. évi népszámlálás	Cigány anyanyelvű 2001. évi népszámlálás	Mintaelem-szám
<i>Baranya megye</i>					
Cserdi	Pécs	352	92	84	51
Mozsgó	Szigetvár	1106	29	29	38
Vásárosdombó	Sásd	1158	147	6	24
<i>BAZ megye</i>					
Arló	Ózd	4123	1218	28	43
Hernádpetri	Encs	277	152	0	23
Felsődobsza	Szikszó	939	166	20	50
Kovácsvágás	Sátoraljaújhely	626	125	0	39
Mád	Szerencs	2627	52	0	57
Monok	Szerencs	1809	126	0	24
Sajóhídvég	Miskolc	1094	153	0	48
Szemere	Encs	393	164	1	44
Tiszatarján	Tiszaújváros	1483	158	0	68

Egy-egy megyén belül az egyes községek infrastrukturális, munkaerő- piaci és egyéb jellegzetességei közötti eltérések igen nagyok lehetnek. A mintavétel jellege és mérete nem tette lehetővé, hogy ezek az eltérések minden megyén belül „reprezentatív” módon jelenjenek meg a mintában. A többlépcsős mintavétel megnöveli a megyékre (különösen azok almintáira) vonatkozó becslések bizonytalanságát. A szövegben sokszor idézett statisztikai tesztjeinkben ezzel az addicionális bizonytalansággal nem számolunk explicit módon (megfelelő információk hiányában többnyire nem is lehet), ugyanakkor az eredmények értékelésekor figyelembe vesszük ezt a problémát.

Somogy és Zala megye településszerkezetét és az ott élő cigányok kulturális hagyományait tekintve sok hasonlóságot mutat. Ugyanakkor adataink azt mutatják, hogy a munkaerőpiaci lehetőségeket és így a háztartások anyagi helyzetét tekintve az utóbbi két megye falvainak helyzete lényegesen jobb, mint a baranyai községeké.

Az ismertetett alacsony esetszámok azt jelentik, hogy elemzésünkben sokszor törekednünk kell egyszerűsítésekre, például amúgy fontos kategóriák összevonására. Emellett nem tudjuk figyelembe venni a két régió közötti kis-mértékű eltéréseket. Számos esetben csak a három nyugati megyét összevonva tudunk statisztikailag érvényes állításokat tenni. Ugyanakkor a vizsgált vál-

tozók együttese alapján Baranyára vonatkozóan is kirajzolódik egy kép. Ezt elemzésünkben figyelembe is vesszük.

Még egy módszertani megjegyzést kell tennünk. Az 1993-as vizsgálatban a községek kiválasztásának alapját iskola-statisztikák képezték. 2003-ban ezzel szemben a népszámlálás nemzetiségi adataira épült a településminta összeállítás. Amennyiben egy régióban a községek nagyon különböznek abban a tekintetben, hogy az ott élő cigányok milyen arányban vallják magukat cigány nemzetiségűnek, ez egyenlőtlené teheti az egyes emberek mintába kerülési esélyét. Ez akkor okozhat problémát, ha az egyes községekben tapasztalt nemzetiségi arányok és az adott cigány közösség életviszonyai között empirikus kapcsolat van. Mindenekelőtt egy-egy régiót (és azon belül a falvakat) tekintve jelentkezhet esetleges torzítás. A Baranya megyei mintában a kisebb méret és az identitás gyors változása veti fel annak lehetőségét, hogy a torzításhoz szükséges empirikus kapcsolat jelen van. Az 1993-as minta baranyai községeiben kisebb arányt képviseltek a cigány nemzetiségűek, illetve cigány anyanyelvűek, mint 2003-ban. Emellett érezhetően rosszabbak a munkaerőpiaci viszonyok a mostani minta tagjainak körében. Nem zárhatjuk ki tehát, hogy a baranyai falvakban élők helyzete esetleg némileg jobb annál, mint amit a minta adatai mutatnak. Következtetéseink levonása során ezt a lehetőséget figyelembe kívánjuk venni.

A két térség közötti eltérések: néhány korábbi kutatási eredmény

A két régió településszerkezete sok hasonlóságot mutat. Viszonylag magas a falvak között a kistelepülések aránya. A kistelepülések között pedig sok faluban a rosszak a közlekedési lehetőségek. Mindkét térségben megfigyelhető továbbá, hogy a szűk munkaerőpiaci lehetőségek és a rossz minőségű infrastruktúra következtében kialakuló alacsony szintű ingatlanárak jelenleg is vonzzák a szegény gyermekes családokat, köztük a cigányokat is. A településen élők életesélyei a változó népesség-összetétel következtében tovább romlanak.

Az aprófalvak egy részének etnikai- és szegénységi gettóvá válása már több évtizede elkezdődött folyamat. Havas Gábor (1999) részletesen elemezte azokat a tényezőket, amelyek már a hatvanas, de még inkább a hetvenes évektől átalakították a falvak az átlagosnál már korábban is alacsonyabb státusú népességének az összetételét. Az átalakulást többek között az infrastruktúra és a döntési kompetenciák járások, illetve település-bokrok szintjén történő centralizációja gyorsította. A romló infrastruktúra következtében növekvő kiköltözési hajlandóságot támogatták azok a helyi politikák, amelyek a felszámolt cigánytelepek lakóit a kistelepülésekre „irányították”, „megtisztítva” a járási központokat (Havas 1999). A kilencvenes években a gettósodás folytatódott, és az életlehetőségek települések közötti eltéréseit a szegregált oktatás terjedése növelte (Ladányi–Szelényi 1998c, 2004; Virág 2003a, b, c).

Általánosságban elmondható, hogy a külvilágtól sok tekintetben elzárt kistelepülések közösségei az átlagosnál erősebben őrizhetik korábbi kulturális

örökségüket. Ez azonban elsősorban a vándorlás által kevésbé érintett, illetve homogén kulturális háttérű bevándorlókkal gyarapodó falvakra igaz. A magyarországi aprófalvak népességében ellenben az imént említett folyamatok eredményeként jelentős arányt képviselnek a viszonylag friss bevándorlók. A jobb infrastrukturális adottságú, nagyobb községek tehát gyakrabban jellemezhetők stabil, kulturálisan homogén népességgel.

Amennyiben csupán a munkaerőpiacra lépés nehézségeiből és a kistelepülési környezet általános kulturális hatásaiból indulunk ki, akkor az életlehetőségek és az integráció mértékének hasonlóságát várjuk a két régióban, miközben azt feltételezhetjük, hogy a két terület falvaiban tapasztaltak sok tekintetben jócskán eltérhetnek a más régiókban és településtípusokon mért eredményektől.

A két vizsgált terület ugyanakkor számos tekintetben különbözik egymástól. Egyrészt a munkaerőpiaci helyzet nyugaton lényegesen kedvezőbb. Borsodban egy amúgy is kevés lehetőséget nyújtó munkaerőpiacra nehezíti meg a belépést az infrastrukturális környezet. Emellett a két régió cigány népessége egymástól sok tekintetben nagymértékben eltérő kulturális hagyományokra építhető. Borsodban romungrók, Baranyában pedig beások, illetve leszármazottaik élnek nagy számban. Ráadásul a cigányokat körülvevő többségi falusi társadalom szerkezete és hagyományai is különbözőek a két régióban.

Bár az aprófalvakra vonatkozó mechanizmusok hasonlóan működtek mindkét megyében, a falvak népességtörténete jelentősen eltér egymástól Borsodban, illetve Baranyában. Baranya megyében inkább beás származású, főleg a XX. században érkezett cigányok jellemzően a falvaktól elkülönült telepeken éltek. A második világháborút követően erőteljes népességmozgás kezdődött a térségben. A kitelepített német parasztlak helyére Erdélyből, a Délvidékről és Felvidékről érkeztek magyar nemzetiségű telepesek (Havas 1999). Továbbá az országon belülről is jöttek új beköltözők. A hatvanas-hetvenes években volt számottevő mértékű a cigányok falvakba költözése elsősorban a településfelfutások nyomán. BAZ megyében nem volt ilyen mértékű a népességcsere. Az itteni cigányság többsége korábban vándorolt a megyébe, és jóval nagyobb arányban éltek a falvakban többnyire persze azok periferiáin (Havas 1999).

Mindkét megyére vonatkozóan igaz, hogy a népesség többsége különféle rurális tradíciókhoz kötődik, és a szocializmus évei alatt is nagy számban végeztek legalább kiegészítő jellegű mezőgazdasági tevékenységet. Azonban a mezőgazdasági tevékenység jelentősége eltért a két régióban. Baranyában a parasztizáló életforma elterjedtebb volt, mint Borsodban, ahol az ipari munkából származó jövedelmek domináltak (Havas 1999). Ez a különbség a két megye teljes népességének összevetésekor is megfigyelhető, de akkor is, ha csak a cigányokat hasonlítjuk össze.

A cigányok esetében a konvenciók lassabb változása bizonyos dimenziókban segítheti, más területeken éppen hogy gátolhatja a társadalmi integráció folyamatát. Ugyanez igaz a cigányok közvetlen környezetében élő többségi

társadalom kulturális hagyományainak a cigányok integrációjára gyakorolt hatására is.

A kilencvenes években több esettanulmány is foglalkozott a kistelepüléseken élő cigányokkal. Durst Judit (2001) Borsodban végzett kutatásában a fiatalok reménytelen munkaerőpiaci helyzetre adott válaszait vizsgálta. Az általa megfigyelt közösségben az iskolai ambíciók csökkenését és a fiatalkori gyermekvállalás – idősebb generációk által nem támogatott – növekvő gyakoriságát tapasztalta. Fleck Gábor és Virág Tünde (1999) dél-dunántúli beások identitásának változását vizsgálva tapasztalta, hogy a szülők körében erőteljes a nyelvi és egyéb asszimilációra törekvés, nem utolsósorban az iskolai pályafutás elősegítése érdekében.³⁰

A két régió munkaerőpiaci helyzetében és a többségi társadalom szerkezetében mutatkozó különbségek esetleg megmagyarázhatják ezeket az eltérő tapasztalatokat. Bár azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy két terület cigány népessége is egymástól eltérő kultúrájú.

Az alábbiakban nem a magyarázatra teszünk kísérletet. Ehelyett csupán a két térség részletesebb összehasonlítására vállalkozunk. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a kérdőíves vizsgálatok visszaigazolják-e az elméletben és az esettanulmányokban megfogalmazódott összefüggéseket.

A két térség cigány népessége

A két régió cigány közösségeinek eltérő története és kulturális hagyományai részben a 2003-as felmérés adataiban is láthatók. A később érkező és a többségtől jelentősebben eltérő kultúrájú dél-dunántúli cigányok körében többen vannak, akik nemcsak magyarul beszélnek, és itt erőteljesebb a településen belüli szegregáció is. Ugyanakkor Baranyában és környékén kevésbé jellemző az önálló nemzetiségi identitás.

A Baranya megyei falvakban lakó cigányok mintegy fele tisztán magyar nemzetiségűnek tekinti magát (illetve tekintik őt a szülei). A borsodi falvakban csupán 6 százalék ez az arány. Nem a magukat cigánynak vallók aránya nagyobb északkeleten, hiszen a BAZ megyei községekben 32 százalék, míg Baranyában 36 százalék a magukat cigánynak vallók aránya. Borsodban a magyar–cigány kettős identitásúak aránya kiemelkedő, közel 60 százalékos. Baranyában elhanyagolható a kettős identitásúak aránya. Érdekes, hogy Baranyában a magukat beásoknak vallók aránya meglehetősen alacsony (4,5 százalék); nem sokkal több, mint Borsodban (3 százalék).

Az eltérések statisztikailag szignifikánsak, azaz a kis elemszám ellenére is jó eséllyel kizárható, hogy a mintavételi véletlen miatt kaptunk egymástól eltérő nemzetiségi adatokat a két megyében. Somogy és Zala megyére Baranyához hasonló adatok jellemzők.

³⁰ A témához lásd még: Gyukits (2003).

VII. 2. táblázat

A községben lakó cigányok nemzetiség szerinti megoszlása BAZ megyében, Baranya megyében, három dél-nyugati megyében (Baranya, Somogy és Zala) és az országban (százalék)

	Baranyai falvak	Baranyai, somogyi és zalai falvak	Borsodi falvak	Falvak országosan	Teljes minta
Magyar	51,4	62,5	6,1	37,0	37,8
Magyar/cigány	1,8	7,4	58,7	34,7	29,9
Cigány	36,9	22,0	32,4	23,0	26,8
Beás	4,5	6,1	2,8	4,8	4,5
Egyéb	5,4	1,9	0,0	0,5	1,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	111	309	392	2128	5330

A háztartások szintjén is vizsgálhatjuk a nemzetiségi arányokat. Így tekintve a borsodi háztartások közel 90 százalékában nem található magát csak magyar nemzetiségűnek valló személy. A dél-nyugati három megyében minden negyedik háztartásról mondható el ugyanez. Viszont ez utóbbi térségben a háztartások közel felében (44 százalékában) mindenki magyar nemzetiségűnek tekinthető.

A nyelvi asszimiláció ellenben éppen Borsodban volt erősebb. Itt a mintába került falusiak 99 százalékának magyar az anyanyelve. Ugyanez Baranyában csak a kérdezettek feléről mondható el. Az utóbbi megye falvaiban az oláh cigány anyanyelvűek aránya megközelíti a beásokét (19 százalék, illetve 23 százalék). Somogy és Zala megyében több a magyar anyanyelvű, de arányuk nem éri el a Borsodban tapasztalt mértéket. Az anyanyelv szerinti eltérések is statisztikailag meghatározóak.

Borsodban a cigány nyelvi gyökerek eltűnésére utal az, hogy nemcsak hogy magyar az ott élők anyanyelve, hanem nem is tudnak már semmilyen cigány nyelvjárásban beszélni. A borsodi 4 százalékkal szemben Baranyában 60 százalék azon falusiak aránya, akik a magyaron kívül beszélnek más nyelven is. Beásul az itteniek negyede tud (ez az eltérés is szignifikáns minden szokásos szinten). Érdekes, hogy Somogyban és Zalában még nagyobb a beásul tudók aránya.

Anyanyelvet és nemzetiséget összevonva azt láthatjuk, hogy a baranyaiak közel harmada magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek mondja magát, és hasonló arányban vannak azok, akik anyanyelv és nemzetiség tekintetében is megkülönböztetik magukat a többségi társadalomtól. Borsodban ezzel szemben a válaszolók 90 százaléka magyar anyanyelvűnek, de nem tisztán magyar nemzetiségűnek vallja magát.

A nemzetiségi adatok összhangban vannak a két megye cigány népességének történetére vonatkozó ismereteinkkel és a jelenlegi viszonyokra vonatkozó kutatások eredményeivel. A régóta helyben lakó borsodi cigányok szinte teljes mértékben elvesztették nyelvüket, míg az utóbbi évtizedekben falvakba költöző baranyai cigányok közül még sokan beszélnek beásul vagy cigányul. Az idézett esettanulmányok következtetéseivel egyezően azt tapasztaltuk,

hogy a Borsodban élő cigányok hajlamosabbak elfogadni, hogy a nem cigány magyarokétól minden tekintetben elkülönülő csoportot alkotnak, míg Baranyában erősebb az asszimilációra/integrációra törekvés.

A baranyai adatok némileg nagyobb vándorlásra utalnak, mint a borsodiak. Baranyában a válaszoló felnőttek mintegy 60 százaléka nem születéskori lakóhelyén él, míg a BAZ megyei falvakban kevesebb mint a válaszolók fele költözött el születéskori lakóhelyéről (az összefüggés 6 százalékos szinten szignifikánsnak tekinthető).

A vizsgált dél-nyugati térségben a háztartások fele szegregált lakókörnyezetben él, azaz a környékükön túlnyomórészt csak cigányok laknak. A BAZ megyei falusi mintában csak 36 százalék ez az arány. A jellemzően nem cigányok környezetében levő háztartások aránya mindkét régióban 15–20 százalék körüli.

Ha azonban a szegregációt a nem cigányokkal kötött házasságokkal mérjük, akkor adataink alapján Baranya, Somogy és Zala községeinek általunk vizsgált népessége integráltabbnak tűnik. A kérdezőbiztosok megítélése alapján ebben a térségben minden hatodik-hetedik háztartásnak van nem roma tagja. BAZ megyében minden huszadik háztartásról mondható el ugyanez (ez is meghatározó összefüggésnek tűnik). Ez az adat ismét megerősíti azokat a kutatási eredményeket, melyek a többségi és kisebbségi társadalom eltérő viszonyára utaltak a két megyében.

Jövedelmi és munkaerőpiaci viszonyok

Ahogy említettük, a munkaerőpiaci és jövedelmi viszonyok kedvezőbbek a nyugati megyékben, mint Borsodban. Azonban az alábbi adatok is megerősítik, hogy Baranya megye helyzete ebben a tekintetben nem feltétlenül jobb, mint számos keleti régióé.

A legalább 15 évesek között a baranyai mintában némileg több az állandó (és kevesebb az alkalmi) foglalkoztatott, mint Borsodban, de több a minden jövedelemforrás nélküli nem tanuló eltartott is. Ugyanakkor valamivel kevesebb a tanuló közöttük (ezek valójában statisztikailag nem szignifikáns eltérések). Somogy és Zala bevonásával a munkavállalók arányában mutatkozó különbség jelentősebb. Összességében a baranyai minta ugyanakkora részének van (rendszeres vagy rendszertelen) munkajövedelme, mint a borsodié (7, illetve 8 százalék a teljes népesség arányában). Ugyanakkor az előbbi megyében a falusi minta 14 százaléka nem is tanul és nincs semmilyen támogatása. Borsodban ez az arány csak 5 százalék (ez az eltérés már szignifikánsnak tekinthető). Somogyban és Zalában a munkaerőpiaci helyzet valamivel jobb. A három megyében együttesen 13 százalék a valamilyen munkajövedelemmel rendelkezők aránya, bár a nem tanuló eltartottak ebben a bontásban is 12 százalékos arányt képviselnek.

A 15–74 éves népességben belül a munkavégző cigányok aránya 11 százalék BAZ megye falvaiban, 12 százalék Baranyában, ellenben 19 százalék a három

dél-nyugati megye átlagában (ez utóbbi meghatározóan magasabb a borsodi adatnál). A falvak országos átlaga (a cigányok körében) 14 százalék, a teljes mintában számolt arány pedig 21 százalék. Ha két megye teljes (cigány és nem cigány) népességét tekintjük, akkor azt láthatjuk, hogy nem jelentős, de érzékelhető különbségek vannak a két megye munkaerőpiaci viszonyai között. BAZ megye falvaiban a 15–74 éves népesség 25 százaléka volt foglalkoztatott a népszámlálás idején. Baranya megye községeiben 30 százalék volt ez az arány. A teljes megyei foglalkoztatottsági arány 2002-ben 42 százalék volt Borsodban és 46 százalék Baranyában (az országos arány a KSH adatai szerint 49,9 százalék volt).³¹

Az ILO irányelvei alapján mind Borsodban, mind Baranyában az aktívak kétharmada tekinthető munkanélkülinek. Somogyban és Zalában jobb a helyzet, így a három megye átlagában 42 százalék a munkanélküliségi ráta (ez is szignifikánsan jobb mutató, mint a borsodi). A BAZ megyei és baranyai mutató rosszabb a községekben átlagosan mért 53 százalékos cigány munkanélküliségi rátánál, a három dél-nyugati megye községeinek átlaga ellenben pontosan megfelel a teljes mintára vetített arányszámnak. Ezek az adatok lényegesen magasabbak, mint a szóban forgó megyék teljes népességében mért adatok. A 2002-re vonatkozó KSH közlésekből az tűnik ki, hogy a foglalkoztatottsági adatokhoz hasonlóan Baranyában kismértékben jobb a helyzet, mint Borsodban (előbbi megyében 7,2 százalék, utóbbiban pedig 10,5 százalék volt az ILO definíció szerinti munkanélküliek aránya).³²

A mintában szereplő 25 baranyai falusi háztartásból 17-ben (68 százalék) nincs egyetlen munkajövedelemmel rendelkező személy sem. Ez hasonló a BAZ megyei mintában mért 73 százalékos arányhoz. A három nyugati megye átlagában valamivel kisebb, 57 százalék ez az arány. A kereső nélküli háztartások arányára vonatkozó borsodi és baranyai adat a falvakban átlagosan mért kétharmados arányhoz áll közel, míg a három nyugati megyét magában foglaló mutató az országos 56 százalékhöz közeli.

Azok havi keresete, akik főállásban, bejelentett munkahelyen dolgoznak, Borsodban a cigány mintában mért országos átlag körüli 62 ezer forint. A három dél-nyugati megyében mért átlagos összeg valamivel magasabb, 70 ezer forint. A kis mintából származó adatok tehát nem utalnak jelentős eltérésekre. Ezek az adatok azért figyelemreméltók, mert a felmérés összes főállású keresőjének havi nettó fizetése közel 10 ezer forinttal marad el az országos átlagtól, és nagyjából a fizikai munkások átlagának felel meg (egyébiránt a dolgozó cigányok döntő többségben fizikai munkások). A teljes népességre vonatkozó, KSH által mért borsodi és baranyai keresetek valamivel az országos átlag alatt vannak, és egymástól nem különböznek (68 ezer, illetve 69 ezer forint az összes dolgozó átlagában, továbbá 56 ezer, illetve 55 ezer forint a fizikai dolgo-

³¹ KSH adatok forrásai: *Baranya megye Statisztikai Évkönyve*, 2002, 40–41, *Népszámlálás Baranya megyei kötet*, 80, *Népszámlálás BAZ megyei kötet*, 80.

³² *Baranya megye Statisztikai évkönyve*, 2002, 40–41.

zók körében).³³ A mintába került, főállásban dolgozó baranyai falusi cigányok keresetének átlaga a megye összes (fizikai és szellemi) dolgozójának körében mért összeghez hasonló. A borsodi mintánkban mért alacsonyabb keresetek is meghaladják a megye fizikai munkásainak átlagos fizetését.

Hiába hasonlóak nagyjából a főállásban elérhető keresetek, az eltérő munkához jutási esélyek komolyabb, háztartásszintű jövedelmi különbségekhez vezethetnek. A minta adatai alapján azonban nincsenek ilyen jelentős eltérések. A 25 baranyai háztartás jövedelmi helyzete hasonló a borsodiakéhoz. Az egy főre jutó átlagos jövedelem valamivel a falusi átlag alatt van, Baranyában 16 ezer forint, BAZ megyében pedig 18 ezer forint. Ezen belül a támogatások és a munkajövedelmek is hasonló mértékűek a két megyében. A két megye adatainak közelségén nem változtat az sem, ha fogyasztási egységre vetítjük a jövedelmeket. Somogygal és Zalával kiegészítve 19 ezer forint a vizsgált nyugati térségben az egy főre jutó átlagos jövedelem. Ez megegyezik a minta falvainak országos átlagával. Az egy főre jutó munkajövedelmek a három nyugati megye átlagában 9 ezer forintra rúgnak, míg Borsodban csupán 4 ezer forintot tesznek ki (a különbség statisztikailag szignifikáns). Borsodban a támogatások kompenzálnak, elsősorban talán a némileg magasabb gyermekszámnak köszönhetően. A Baranyában mért 5 ezer forintos munkajövedelem-adat a BAZ megyeihez áll közelebb. A támogatások tekintetében viszont a másik két nyugati megyéhez hasonló a baranyai mutató. A KSH regionális mutatókat közül, amelyek magasabb szinten hasonló, kismértékű régióközi eltéréseket mutatnak.

Az átlagos értékek mellett a megoszlások is fontosak. A baranyai mintában 16 (64 százalék) háztartásban az egy főre jutó jövedelem nem éri el a nyomor-szintnek megfelelő 15 ezer forintot. Borsodban minden második háztartás tartozik ebbe a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába. Ugyanakkor mindkét megyében nagyjából minden tizedik háztartásban haladja meg az egy főre jutó jövedelem az általunk szegénységi küszöbnek tekintett 30 ezer forintot. A másik két nyugati megyében jobb a helyzet, de a három megye együttesét tekintve a borsodihoz hasonló jövedelem szerinti megoszlást kapunk, amely a falvak országos átlagához is nagyon hasonló.

A vagyoni helyzet átfogó felmérésére nem vállalkoztunk, csupán egyetlen egyszerűen mérhető mutatót ragadtunk ki. Az egy főre jutó lakásnagyságot vizsgáltuk. Ebben a tekintetben Borsod nem csupán eléri, de meg is haladja a dél-nyugati térségben mért szintet. A mintában szereplő 25 baranyai háztartásból csupán egyben jut 20 négyzetméternél több egy emberre, míg a BAZ megyei mintában a háztartások 27 százaléka lakik viszonylag nagyobb lakásban. Ellenben a baranyai minta háztartásainak felében (13 háztartás) 10 négyzetméternél kisebb az egy főre jutó lakásterület, míg Borsodban 12 százalék az ilyen zsúfoltságban élő háztartások aránya (ezek meghatározó eltérések). Bár a települések közötti szórás ebben az esetben is nagy lehet a településen belülihez képest, a Somogy és Zala megyei adatok nem javítanak annyit az ered-

³³ *Baranya megye Statisztikai évkönyve, 2002, 39.*

ményeken, hogy az egy főre jutó lakásnagyság szerinti megoszlások a borsodi-hoz hasonlóvá váljanak. A mintában mért eltérések valószínűleg részben arra vezethetők vissza, hogy Baranya megyében jóval később történt a cigányok falvakba települése, méghez a többnyire felhasználható korábbi ingatlanvagyon nélkül.

Gyermekszám

A két vizsgált régióban nagyjából azonos méretűek a háztartások, és hasonló számban vannak gyermekek, tanulók a családokban, bár a borsodi adatok kis-mértékben magasabbak. A 100 háztartásra jutó személyek száma a BAZ megyei falvakban 466, míg a vizsgált délnyugati térségben 439. A 100 háztartásra jutó gyermekek és tanulók száma Borsodban kicsivel magasabb, mint nyugaton (233 szemben 185-tel), és ez az eltérés 10 százalékos szinten szignifikánsnak is tekinthető (a 25 háztartás alapján kalkulált baranyai adatok hasonlóak a három megye átlagához). Azonban ez a szám eltakarja a fiatalok korosztályi és iskolai összetételét. Ha csak a 15 éven aluli gyermekeket tekintjük, és nem háztartásokra, hanem családokra vetített gyermekszámot vizsgálunk, következtetéseink hasonlóak maradnak. 100 falusi családra 167 gyermek jut BAZ megyében és 124 a három délnyugati megyében. (Az eltérés 5 százalékos szinten szignifikáns.) A gyermekes családokon belül az egyszülős családok aránya adataink szerint magasabb a vizsgált nyugati térségben, mint Borsodban. Az előbbi régióban a gyermekes családok 31 százalékában neveli egyedül gyermekeit az egyik szülő, míg az utóbbi megyében a családok 15 százaléka tekinthető becsléseink szerint egyszülősnek (az eltérés 5 százalékos szinten szignifikáns).

A gyermekszámban mutatkozó kisebb eltérésnek és talán az alacsonyabb várható élettartamnak köszönhetően (ez utóbbiról nincsenek adataink) a borsodi falvakban élők korösszetétele eltér a délnyugati térség községeiben lakókéttól. Nem a 60 évesnél idősebbek arányában mutatkozik eltérés, az mindkét régióban meglehetősen alacsony, 3–5 százalék közötti. A 40–59 évesek aránya magasabb a három délnyugati megyében, míg a 15 évesnél fiatalabbak Borsodban vannak viszonylag többen (a BAZ megyét a három másikkal összevető táblázat adatai négy korcsoportra bontott népesség esetén szignifikáns összefüggést mutatnak az életkor és a lakóhely között). A népszámlálás községekre vonatkozó adatai hasonló jellegű és mértékű megyék közötti eltéréseket mutatnak. Az egyes korosztályok súlya azonban a teljes népességben más, mint a cigányok körében. Mindkét megye falvaiban minden ötödik ember legalább 60 éves. Baranya községeiben 18 százalék, Borsodban pedig 21 százalék a 15 évesnél fiatalabbak aránya.

A gyermekvállalás jellemzőinek közvetlenebb mutatóját jelenti az asszonyok elveszületett gyermekeinek a száma. Amennyiben a 15 éves és idősebb nők gyermekszám szerinti megoszlását tekintjük, nem rajzolódik ki egyértelmű kép arra vonatkozóan, hogy melyik térség jellemezhető inkább magas gyermekszámmal. A Baranya megyeiek között valamivel többen vannak azok,

akik eddigi életük során legfeljebb egy vagy két gyereknek adtak életet, ugyanakkor azok is, akik legalább ötször szültek már (az összefüggés igaz akkor is, ha Baranya adatait összevonjuk a másik két megyéével; ekkor az eltérés majdnem 10 százalékos szinten szignifikáns). Ezt részben magyarázhatja a két régió eltérő kormegoszlása és a cigányság körében (is) folyamatosan csökkenő gyermekvállalási hajlandóság. Az adatok alapján feltételezhetnénk, hogy a borsodi fiatalok körében magasabb a gyermekvállalási kedv, miközben relatíve kevesebb olyan idősebb asszony él már ebben a megyében, aki a korábbi szokásoknak megfelelően öt, hat vagy még több gyermeket szült.

Azonban az átlagos szülések számában akkor sem mutatkozik érdemleges különbség a két régió falvai között, ha fokozatosan kizárjuk az idősebbek és középkorúak generációit. 100 fő 14 évesnél idősebb nőre 260 élveszületés jut Borsod községekben, és 261 Baranya falvaiban. A másik két délnyugati megyével bővítve az utóbbi arányszám kismértékben, 248-ra csökken. Amennyiben a 15–49 évesekre szűkítjük a kört, a borsodi arányszám 217-re módosul, a baranyai pedig 222-re (a három megye átlaga 213). Baranyában még akkor is meghaladja (nem szignifikáns mértékben) a borsodi arányokat a szülési arányszám (és megközelíti a három dél-nyugati megyében mért érték átlaga), ha a 15–39 éveseket tekintjük. A mintában a 15–29 éves nők körében kevesebb születést regisztráltunk Baranyában, mint Borsodban (90-et 100 nőre, szemben a Borsodban mért 140-es arányszámmal), azonban ez az adat 15 baranyai nő szülésein alapul, és nagy valószínűséggel a mintavételi véletlen eredménye is lehet (azaz nem tekinthető szignifikánsnak az eltérés). Ráadásul három megye átlagában már 120 a fiatalok körében a szülési ráta, azaz egész közel van a borsodi adathoz. Mindkét megye falvaiban a cigány nők szüléseinek száma jócskán meghaladja a megyék teljes falusi népességében mért arányokat. Míg a cigányok mintájában nem mutatható ki eltérés a két megye községei között, addig a népszámlálás adatai arra utalnak, hogy a borsodi asszonyok minden korosztályában nagyobb a gyermekvállalási kedv, mint a baranyai nők körében. Az összes nőt tekintve az eltérés nem jelentős (195 szülés jut 100 fő 15 évesnél idősebb éves nőre Borsodban, és 177 Baranyában – ez 10 százalékos eltérés). A 20–24 évesek között azonban 38 százalékkal (72 szülés 52 szüléssel szemben), a 15–19 évesek körében pedig 50 százalékkal (12 szülés 8 szüléssel szemben) magasabb a borsodi arányszám. A fiatalok körében növekvő különbség azonban nagymértékben visszavezethető a cigányok egyes megyék népességén belüli arányaira.³⁴

A 15–29 éves cigány nők közül nagyjából minden másodiknak van már gyereke BAZ megyében, Baranyában és a másik két délnyugati megyében is. Ez a nagyjából 50 százalékos adat egyébként megfelel a felmérésben szereplő összes község átlagának, továbbá a teljes mintában mért eredménynek is. Akkor sem magasabb a gyermekes nők aránya Borsodban, ha leszűkítjük a kört a legfeljebb 24 éves nőkre, majd tovább a legfeljebb 19 évesekre. Sőt, a legfeljebb 24 évesek körében délnyugaton van több gyermekes asszony. Igaz, hogy

³⁴ *Népszámlálás Baranya megyei kötet*, 69, *Népszámlálás BAZ megyei kötet*, 69.

ennek a csoportnak olyan alacsony az elemszáma, hogy az adatokból nem lehet statisztikailag érvényes következtetéseket levonni.

A felmérés mintája alapján tehát nem igazolható az a hipotézis, hogy míg Baranyában és környékén a gyermekszám erőteljes leszorítása jellemző a falvakra, addig BAZ megyében ezzel ellentétes tendencia érvényesül. Vizsgáljunk természetesen a megyék egészére vonatkozó átlagokat tudja becsülni. Ráadásul, ahogy korábban már említettük, egy ekkora elemszámú minta esetében nincs arra lehetőség, hogy az egyes megyéken belül is nagy számú, egymástól sok tekintetben eltérő település kerüljön a mintába.

Iskolázottság

A mintában szereplő Baranya megyei falvakban lakó, már nem tanuló felnőttek 78 százaléka legfeljebb általános iskolát végzett. BAZ megyében 81 százalék ez az arány, a három délnyugati megye átlagában pedig 80 százalék. Ez nagyjából megfelel az összes mintában szereplő községre vonatkozó aránynak (83 százalék), és az összes, mintában szereplő, 14 évesnél idősebb nem tanulóra vetített rátának (81 százalék). A szakmunkások, illetve a (legalább) középfokú végzettségűek aránya sem mutat szignifikáns eltérést a két vizsgált térségben. Amennyiben a legalább 15 éves tanulókat is figyelembe vesszük, nem változnak igazán az eredmények, azaz nincs érdemi eltérés az egyes megyék között. A fiatalok körében is azt tapasztaltuk, hogy nincs statisztikailag jelentősnek mondható megyék közötti különbség a tanulók, illetve a különböző végzettségű felnőttek arányát tekintve. Bár a három délnyugati megyében (és ezen belül Baranyában is) a 15–29 évesek korosztályában a legalább szakmunkás végzettségűek aránya 20 százalék, míg Borsodban csupán 10 százalék, az alacsony esetszám miatt nem zárhatjuk ki a mintavételi véletlen szerepét a különbség kialakulásában. A (15 évesnél idősebb) tanulók belső megoszlása is hasonló a két vizsgált térségben. Mindegyik itt vizsgált megyére/térségre igaz, hogy nagyjából azonos számban vannak a még általános iskolába járók, a szakmunkásképzőbe járók és a közép- vagy felsőoktatási intézményben tanulók. Ha a kört tovább szűkítjük a legfeljebb 24 évesekre, akkor azt tapasztaljuk, hogy a borsodi mintában némileg több a tanuló, és kevesebb a 8 általánosnál többet végzett, mint a három délnyugati megyében (ez sem szignifikáns különbség). A népszámlálás adatai azt mutatják, hogy Borsod és Baranya megye falvai között nincs jelentős eltérés az iskolázottság tekintetében, bár BAZ megyében a községekben az érettségizettek aránya a 30–34 évesek körében 20 százalékkal, de a 20–24 évesek között is 10 százalékkal magasabb, mint Baranya megyében.

Ha összevonnak a legalább szakmunkásképzőt végzett fiatalokat azokkal, akik jelenleg legalább szakmunkásképző szintjén tanulnak, becslést kapunk arra vonatkozóan, hogy az adott korosztály mekkora hányada léphet a közeljövőben több mint nyolc osztályos végzettséggel a munkaerőpiacra. (A kapott arányszámot csökkentik azok, akik majd félbehagyják az iskolát, ellenben nö-

velik azok a legalább 15 éves általános iskolások, akik a 8 osztály késői elvégzése ellenére is továbbtanulnak.) Borsodban a 15–29 évesek harmada végzett vagy tanul általánosnál magasabb szinten. Baranyában hasonló arányt mérünk. Somogy és Zala falvaiban némileg jobb a helyzet. A három nyugati megye mintába került falvaiban 43 százalék a potenciálisan vagy ténylegesen magasabb végzettséget szerző fiatalok aránya (bár a 10 százalékpontos eltérés az alacsony elemszám miatt nem szignifikáns). Figyelemreméltó, hogy még az alacsonyabb borsodi arányszám is eléri a falvaknak (a felmérésben mért) országos átlagát, és a teljes (15–29 éves) minta átlagát is. A legfeljebb 24 évesekre szűkítve a kört a potenciálisan általános iskolai végzettségénél tovább jutók aránya BAZ megyében 42 százalék, a három másik megyében pedig 49 százalék. Adataink szerint tehát az átlagos képzettségi szint mindkét térségben emelkedik, ráadásul ebben a korosztályban már az átlagos falusi és a teljes mintában mért arányszám (35 százalék, illetve 30 százalék) felett van némileg.

Tekintsük most azokat, akik még általános iskolás (illetve óvodás) korúak. A 3–5 évesek nagyjából négytizede jár óvodába mindkét térségben (ez az adat hasonló az országos arányhoz). BAZ megye általunk vizsgált falvaiban a jelenlegi általános iskolások fele 6 éves koráig elkezdte az iskolát (naptári korévekben számolunk). Délnyugat-Dunántúl községeiben csak minden harmadik iskolás mondhatja el ezt magáról (ez az eltérés statisztikailag is szignifikáns). A borsodi mintában csupán a mostani iskolások 3 százaléka kezdett 7 éves kora után, a másik vizsgált térségben viszont 18 százalék ez az arány. A borsodi adat jobb, a baranyai, somogyi és zalai pedig rosszabb az országos átlagnál. A most 6–8 éveseket tekintve a délnyugati megyék adatai sem maradnak el a borsodiaktól. Ebben a korosztályban a borsodi falvakban a mintába kerültek bő harmada már iskolás, kicsivel több mint a fele pedig óvodás, és minden tizedik gyerek van az adatok szerint kívül az e korban már kötelező intézményeken. Délnyugaton a szóban forgó gyerekek közel fele már iskolás, 45 százaléka pedig óvodás (a két térség közötti eltérés azonban nem szignifikáns). A két vizsgált régió adatai között helyezkednek el az átlagos falusi, illetve a teljes minta adatai.

Az iskolán belüli integrációt több változó segítségével próbáltuk vizsgálni. Egyrészt a különböző kiegészítő, gyógypedagógiai stb. osztályokba, illetve intézményekbe irányított gyermekek arányát tekintettük. Emellett az évkimaradások, ismétlések gyakoriságát vizsgáltuk. Továbbá az osztályszintű szegregációra vonatkozóan gyűjtöttünk adatokat. Ezek az adatok különösen bizonytalanok, mivel nagymértékben a cigányokat körülvevő intézményeket jellemzi, és az adatok települések közötti szórása jelentős lehet.

Nincs határozott, statisztikailag is kimutatható különbség a két vizsgált térség között abban a tekintetben, hogy hány cigány gyermeket irányítottak kiegészítő, felzárkóztató vagy gyógypedagógiai osztályokba vagy intézményekbe. Az adatok azt mutatják, hogy a falvakban az országos átlagnál valamivel kevesebben vannak azok a cigány gyermekek, akik nem a „normál” képzésben szerepelnek, és a borsodi adatok ezt a községekben országsszerte tapasztalt átlagot

tükrözik (10–11 százalék a teljes mintában tapasztalt 15 százalékkal szemben). A három délnyugati megyében ehhez hasonló arányt mértünk (13 százalék), ezen belül Baranyában kifejezetten alacsony a mutató (ez utóbbi azonban csak 25 tanuló adatain nyugszik – nem beszélve arról, hogy csak három községről van szó). A megyék teljes iskolás népességét tekintve ugyancsak azt tapasztaljuk, hogy nincs eltérés Borsod és Baranya között (a KSH 2002-es adatai szerint Baranyában 4,6 százalék, BAZ megyében pedig 4,5 százalék a gyógypedagógiai intézményekbe járó gyermekek aránya az iskolások körében).³⁵

Az iskolakezdés utáni évkieséseket tekintve sem találunk érdemi különbségeket a két vizsgált térség között. Ahogy a cigányság körében országosan is, mindkét régióban a legalább 10 éves iskolások nagyjából kétharmada eddig még nem ismételt évet. Bár nem zárható ki, hogy a vizsgált térségekben az országos átlagnál némileg alacsonyabb azoknak az aránya, akiknek több iskola-évük is kimaradt, de a szóban forgó megyék között nincs szignifikáns eltérés (ezen tanulók aránya 6 százalék délnyugaton, 8 százalék Borsodban, 10 százalék országosan a falvakban, 12 százalék a teljes minta legalább 10 éves általános iskolásai körében).

A szülők szubjektív értékelésén alapuló iskolai szegregációs adatok BAZ megye falvaiban a községek országos átlagának megfelelő képet mutatnak, és ez kismértékben jobb viszonyokra utal, mint a teljes mintában mért átlag. A három délnyugati megye átlagában kisebb arányban vannak azok, akik „elcigányosodott” osztályokba járnak. Azonban ez a mutató erősen függ a cigányok egyes községeken belüli arányától, továbbá az iskola-körzetesítés mértékétől. Így a rendelkezésre álló kérdőívatatok alapján túlságosan messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le.

A legalább 11 éves általános iskolások körében vizsgáltuk a továbbtanulási terveket. A borsodi adatok ebben az esetben is hasonlóak az országos falusi átlagokhoz és a teljes mintában mért eredményekhez: BAZ megye községeiben a válaszoló szülők a gyerekek hat-tizedével kapcsolatban említettek továbbtanulási terveket. A vizsgált délnyugati térségben ez az arány kismértékben 50 százalék alatt van, de az alacsony esetszám miatt ebből nem következtethetünk arra, hogy Baranyában, Somogyban és Zalában kevesebben terveznék a továbbtanulást.

Összegzés

A könyv korábbi részében már utaltunk azokra a nyilvánvaló tényezőkre, amelyek a leginkább szűkítik a magyarországi cigányok életlehetőségeit. Ezek közül az egyik faktor a lakóhely. A cigányok viszonylag nagy hányada lakik olyan rossz infrastruktúrájú kistelepüléseken, ahol rendkívül korlátozottak a jövedelemszerzési lehetőségek. A cigányok koncentrációja ezekben a községekben

³⁵ *Baranya megye Statisztikai évkönyve*, 2002, 192., BAZ megye Statisztikai évkönyve 2002, 224.

részben szűk életlehetőségeik következménye. Azonban ez egyúttal deprivált helyzetük stabilizálója is.

Nincs kizárva, hogy a gazdaság növekedésének és infrastrukturális beruházásoknak köszönhetően a jövőben több munkalehetőség adódik az ország elmaradott régióiban is. Az is elképzelhető, hogy az ország EU-csatlakozását követően egy ideig növekszik az olyan típusú beruházásoknak a mértéke, amelyek jelentős számban szívnak fel képzetlen munkaerőt. Megvan az elvi lehetősége annak is, hogy az oktatáspolitikai az elkövetkezendő években sikeresebben integrálja a cigány gyermekeket az iskolarendszerbe. Érvelni lehet amellet is, hogy különböző okok miatt középtávon számítani lehet a cigányokkal szembeni előítéletek csökkenésére. Ezek a változások számos cigány család életkörülményein javíthatnak. Az azonban valószínű, hogy legutoljára a szegregált aprófalvakban éló cigányok fogják érezni az esetleges pozitív változásokat. Az is valószínű, hogy az elmaradott aprófalvakban élók lakóhelyből eredó speciális hátrányait jelentős erőforrások mozgósítása nélkül, pusztán szemléletváltással nem lehet csökkenteni – szemben például az iskolában jelentkező problémákkal. Nem lehet számítani arra sem, hogy a gazdaság fejlődésének bizonyos externális hatásai a közeljövőben esetleg enyhítenék a lakóhely jellegéből eredó hátrányokat – szemben az alacsony iskolázottság és a kedvezőtlen regionális munkaerőpiaci viszonyok okozta problémákkal.

A fentiek miatt tartjuk különösen fontosnak a kistelepülések cigány népességének vizsgálatát. A rossz infrastruktúrájú falvakban éló cigányok életviszonyainak alakulásában ugyanis kiemelt szerepük van a helyi cigány közösségek kulturális és társadalmi erőforrásainak, valamint a helyi többségi és kisebbségi közösség viszonyának. Ebben a fejezetben két olyan térség községeit elemeztük, ahol jelentős számban élnek cigányok, és sok a szóban forgó rossz infrastruktúrájú kistelepülés. A két megye ugyanakkor eltér egymástól abban a tekintetben, hogy a helyi cigány közösségek milyen erőforrásokat tudnak mozgósítani életésélyeik javítása érdekében, továbbá, hogy milyen kulturális-történeti alapokon nyugszik a cigányok és nem cigányok viszonya. Eltérőek a két megye községei abban is, hogy az őket körülvevő tágabb régió milyen mun- kaerőpiaci lehetőségeket kínál.

Tapasztalataink összegzését kezdjük az utóbbival, a régió munkaerő- piaci helyzetének hatásával. A 2003-as vizsgálat eredményei az mutatják, hogy hiába jobb a jövedelemszerzési lehetőségek a Dél-Dunántúlon, mint Északkelet-Magyarországon, a Baranya megye falvaiban éló cigányok nem jutnak nagyobb arányban munkához, mint a borsodiak. Látnunk kell, hogy Baranya megye egésze rosszabb munkaerőpiaci lehetőségeket kínál, mint a legtöbb dunántúli megye. Ugyanakkor a falusi cigányok körében a megyék között ilyen téren meglevő kisebb mértékű eltéréseknek sem találtuk nyomát. A rossz infrastruktúrájú falvakban éló, amúgy is hátrányos helyzetű rétegek az inkább prosperáló országrészekben sem élnek jobban, mint azok, akik a válságrégiókban laknak.

A 2003-as felmérés imént említett tapasztalatait óvatosan kell kezelnünk. Az 1993-as országos felmérés adatai ugyanis némileg kedvezőbb képet feste-

nek Baranya megyéről. Ahogy a könyv elején utaltunk rá, az akkori kutatásban alkalmazott mintavételi eljárás eltért a mostanitól. 1993-ban az iskolastatistikákra, 2003-ban pedig a 2001-es népszámlálás nemzetiségi adataira épült a települések kiválasztása. A Baranya megyei cigányok az átlagosnál nagyobb arányban vallják magukat magyar nemzetiségűnek. Feltételezhetjük, hogy ez – egyéb tényezők mellett – egy viszonylag sikeres integrációs folyamat eredménye is lehet. Tekintve, hogy megyei szintű reprezentativitásra nem volt lehetőségünk, amúgy is nagy a mintavételi véletlen szerepe egy-egy kisebb megye adatainak az alakulásában. Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy Baranya megyei mintánk a megye cigány népességéhez képest kevésbé integrált, és rosszabb anyagi helyzetben van. Mindazonáltal nem valószínű, hogy az általunk mértnél sokkal kedvezőbb a valós helyzet. Ugyanis az utóbbi tíz évben országszerte romlott a községekben lakó cigányok helyzete.

Jelentősen eltér a két megyében élő cigány népesség története. Ezért különböznek az általuk mozgósítható társadalmi és kulturális erőforrások is. A Baranya megyében élő, jelentős részben beás származású cigányok többnyire csak a XX. században érkeztek az országba, és jellemzően a településektől távol építették telepeiket. Az iskolarendszertől még a második világháború utáni években is nagy arányban hiányoztak gyermekeik, egymás között beásul beszéltek.³⁶ Még a szegényparaszti életforma sem volt mindennapjaikban látható és reálisan elérhető minta számukra. Mindeközben a társadalmi változások kihúzták a talajt korábbi megélhetési stratégiáik alól, és leértékelték a közösségeikben tovább élő, amúgy is szerény jövedelmi lehetőségekkel kecsegtető szakmai készségeket. A borsodi cigányok többsége korábban érkezett az országba, és már a második világháborút megelőzően is a falvak közelében vagy azok szélén élt, viszonylag szoros kapcsolatban a (szegény)paraszti környezettel. Eredeti nyelvüket már hosszú évtizedek óta nem beszélik. Körükben az elmagyarosodás nem a szocialista iparosítás eredménye volt, hanem nagy részben már korábban lezajlott. Ezek alapján nyugodtan feltételezhetjük, hogy a Baranya megyei cigányok integrációját jobban hátráltatták a többségi társadalmétól eltérő kulturális hagyományok.

A telepek felszámolása és az ipar expanziója ugyanakkor mindkét régió falvait érintette, és közelítette egymáshoz a borsodi és baranyai cigányok életfeltételeit. Különbségek ebben a folyamatban is adódtak. Baranyában nagyobb arányban vált a cigányok (egyik) megélhetési forrásává a mezőgazdaság, ugyanakkor az ipari munkahelyek közül itt nagyobb arányt képviselt a jó kereseti lehetőségeket kínáló bányászat. Lehet, hogy ezek a különbségek is hozzájárultak ahhoz, hogy a korábban meglévő kulturális különbségek nyomait a két korábbi, de még a mostani felmérésben is mérni tudtuk. A beás nyelvet sokan beszélik még ma is a falvakban. Ebben a térségben a nők munkavállalási rátája még a hetvenes-nyolcvanas években is jócskán elmaradt a férfiakétól. Továbbá adataink arra utalnak, hogy néhány évtizeddel ezelőtt a gyermekvállalási hajlandóság a cigányok körében mért átlagnál magasabb volt a beások

³⁶ Lásd az iskoláról szóló fejezetet.

körében. Emellett az iskolában még kevésbé voltak sikeresek, mint más cigány csoportok.

A két régióban élő cigány népesség kulturális örökségének ismeretében azt várhatnánk, hogy a borsodi cigányok nagyobb sikerrel képesek kezelni az kilencvenes évek számukra ma is folytatódó válságának hatásait. Azt feltételezhetnénk, hogy körükben a fiatalok közül többen tolják későbbre a gyermekvállalást, és nagyobb arányban vállalják a továbbtanulás falusiak számára különösen magas költségeit. Ilyen irányú várakozásainkat csak erősíti az a népszámlálásból ismert tény, hogy BAZ megye falvaiból valamivel többen jutnak el az érettségiig, mint Baranyában (úgy, hogy Borsodban a „statisztikát rontó” cigányok aránya magasabb). A felmérés adatai ugyanakkor azt mutatják, hogy Borsodban legalább akkora a gyermekvállalási hajlandóság, mint Baranyában, és a cigányok képzettségi viszonyai sem jobbak BAZ megyében, mint délnyugaton. Az adatok értelmezéséhez szükségesnek látszik, hogy a cigányokat körülvevő helyi többségi társadalomról is ejtsünk néhány szót.

A társadalomtörténeti megalapozottságú szociológiai elemzésekben felmerül időnként az a tézis, miszerint akár máig ható kulturális következményei lehetnek annak, hogy az ország egyes régióiban egymástól eltérő uradalmi szerkezet volt jellemző az elmúlt néhány évszázadban, más volt az Ausztriához kötődő gazdasági kapcsolatok intenzitása és az innen érkező kulturális befolyás. A kulturális erőforrásokat és az emberek egymás közötti viszonyait meghatározó társadalomtörténeti háttér regionális sajátosságai elsősorban a közösségek belső struktúrájának elemzésekor merülnek fel. E háttér vizsgálata alapján feltételezhető például, hogy a Dunántúl jelentős részén erősebben hatotta át a szerződéselv az alá-fölérendeltségi viszonyokat, mint az ország más részein. Ebből következően a nyugati országrészben a falusi társadalmak perifériáján élők integrációját kevésbé akadályozhatta a többségi társadalom kirekesztő, jogegyenlőséget elutasító magatartása.

A társadalomtörténeti érvelés magyarázatul szolgálhatna arra, hogy miért hozták be lemaradásukat a baranyai cigányok. Azonban a megye községeiben történt nagyarányú népességcsere miatt kevésbé megalapozott ez az érvelés. Ugyanakkor éppen a világháború után többfelől érkezett telepésekkel benépesülő falvak jelenthettek viszonylag kedvező társadalmi klímát a cigányok integrációjának megindulásához. Úgy véljük, hogy a baranyai cigányok borsodiakénál erőteljesebb kötődése a magyar nemzetiséghez, valamint a gyermekvállalási hajlandóságuk gyorsabb ütemű csökkenése annak is köszönhető, hogy Dél-Dunántúlon több esélyt láttak az elmúlt évtizedekben arra, hogy asszimilációs törekvéseiket a többségi társadalom kedvezően fogadja. Ez olyan hipotézis, amelyet az országos felmérés adatai alapján nem tudunk ellenőrizni. Azonban fontosnak tartjuk, hogy többet tudjunk meg erről a kérdésről, mert – ahogy korábban kifejtettük – a kistelepüléseken élő cigányok helyzetének alakulásában fontos szerep jut a helyi közösségek saját társadalmi erőforrásainak.

Az 1971-es országos felmérés szerint a dél-dunántúli falvakban élő cigányok integrációja elmaradt a más országrészekben, például BAZ megyében tapasztal-

talt mértéktől. Az 1993-as országos felmérés megmutatta, hogy a rendszerváltást megelőző két évtizedben jelentősen csökkent a baranyaiak lemaradása, és az integrációs folyamatot kulturális asszimiláció kísérte. Fleck Gábor és Virág Tünde esettanulmánya arra utalt, hogy a baranyai falvak beás közösségeiben a rendszerváltást követően is erősek az asszimilációs törekvések. Durst Judit ugyanakkor Borsodban végzett kutatása alapján amellezt érvelt, hogy az ország északkeleti részében az életlehetőségek szűkülése egyes településeken szegregált, gettószerű szubkultúra kialakulásához vezethet. A 2003-as felmérés adatai arra utalnak, hogy az utóbbi évtizedben nem vált szét látványosan a két vizsgált régió falvaiban élő cigányok útja. Mind BAZ megyére, mind Baranyára vonatkozóan igaz, hogy a jövedelemszerzési lehetőségek inkább romlottak, és az iskolázottság abszolút mutatók alapján mért számottevő javulása is a hátrányok növekedését jelenti. Az esettanulmányok alapján kirajzolódó ellentét az országos vizsgálat adataiban nem látható. Mindazonáltal figyelmeztetnünk kell arra, hogy az országos felmérés sem biztosíthatta a két megye községeinek minden szempontból reprezentatív vizsgálatát. Ezt csak egy célzott kutatás vállalhatja fel. Nem zárható ki ugyanis, hogy a fejezet elején említett esetleges mintavételi problémák miatt a valósnál kissé rosszabb képet kaptunk a baranyai viszonyokról.